

changes in the structure of the concept of «War» both during the last century and, in fact, from 2014 until now.

Key words: military vocabulary, war, discourse, media text, modern Ukrainian-language mass media.

Отримано: 14.10.2023 р.

УДК 811.161.2'367.52'42«18»-11

DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.127-132

Ольга Турко

ORCID 0000-0002-4178-0483,

*кандидат філологічних наук, завідувач, доцент к
афедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ФУНКЦІЙНО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У МОВОЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті на основі мовознавчих праць І. Огієнка визначено синтаксичні параметри структури речень української мови у функційно-граматичному аспекті. Проаналізовано погляди мовознавця щодо моделі речення, інтонації як визначальної реченнєвої ознаки, порядку слів у реченні.

Ключові слова: функційно-граматичний аспект речення, інтонація, комунікативна парадигма, структура речення, предикат.

Постановка проблеми. Структура речень становить певні моделі організації мови, членує мовний потік, передбачає синтаксичні відношення, значення та функції. У сучасній лінгвістиці учені розглядають у структурі речення «три ланки: денотативне значення (власне ситуація, подія, відображена реченням); інформативне чи пропозитивне значення, що становить його семантичну структуру; інтерпретаційне значення, що репрезентує денотат речення» [2, с.7]. Водночас речення можна звести до обмеженої кількості типових моделей, які виділяються за властивими їм структурними ознаками [9, с.324].

Структурування реченнєвих компонентів відбувається відповідно до закономірностей порядку слів як наскрізного синтаксичного поняття. «Лінгвістичний аналіз мовних одиниць, понять, категорій прямо або опосередковано торкається питання порядку слів у реченні української мови, відтак теорія порядку слів проливає світло на їхню синтаксичну сутність» [10, с.209].

Ваговий внесок у дослідження особливостей структури речень української мови у формально-граматичному аспекті відображено у мовознавчій спадщині І. Огієнка, а також О. Потєбні, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, В. Сімовича, О. Панейка, В. Матезіуса, Ф. Данеша, Я. Фірбаса, Й. Містріка та ін. Праці цих слов'янських мовознавців визначають засадничі вектори розвитку формально-синтаксичної парадигми аналізу мовних понять, явищ та частково комунікативної.

Мета дослідження – проаналізувати синтаксичні параметри структури речень української мови у функційно-граматичному аспекті.

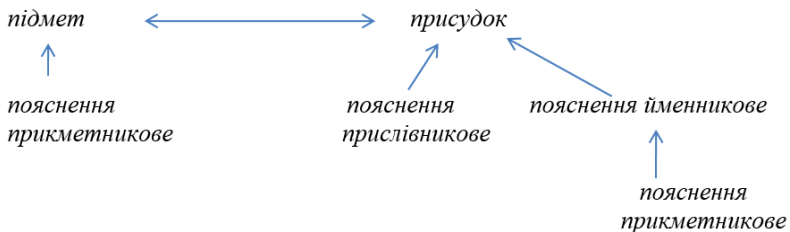
Виклад основного матеріалу. Формально-граматичний підхід трактування мови в історії української граматики був тісно переплетений із напрацьованими русистів, про що зазначає І. Огієнко: «На жаль тільки, історичні події скоро зовсім прибили українське мовознавство, так що воно в ділянці складні не дало нічого помітного аж до Ол. Потебні. Перед для цілого слов'янства стало вести мовознавство російське» [7, с.6]. Водночас такі титани української мовознавчої науки, як І. Огієнко, О. Потебня, М. Угрин-Безгрішний, А. Лотоцький, Я. Неврлі та ін., переслідуючи абсолютну об'єктивність наукового аналізу, граматичні положення узагальнювали на матеріали тодішньої української мови. Їхні праці й сьогодні проливають світло на низку питань становлення термінів української граматики, трактування синтаксичних явищ тощо.

Структура речень зумовлена основними граматичними ознаками, з-поміж яких «перша й найголовніша – це те, що речення завжди уявляє собою закінчене граматичне ціле, так що й слухач сприймає його за закінчену цілість, а тому й добре розуміє» [7, с.137]; «друга ознака речення ... це його інтонація» [7, с.135]. У цих міркуваннях І. Огієнка визначено дві релевантні реченнєві риси – закінченість думки, інтонаційність.

Грамматична реалізація одиниць мови передбачає їх підпорядкування інваріантам, універсальним моделям, які базуються на єдності властивим їм типовим значенням і предикативно поєднаним компонентам [4, с.102] позначуваних у мові ситуацій (денотативна сфера).

Інваріант є незалежним від різних формальних репрезентацій; його структурна схема, проте, не визначає реалізації мовних одиниць й не відображає їх адекватно своїми формальними рисами, а тільки робить власний унесок у формування смислу речення [11, с.356]. Універсальність стилістично маркованих мовних одиниць визначається через їх апробацію у функціональних стилях, тобто інваріантом буде та конструкція, яку можна використати у всіх функціональних стилях. Тому визначення синтаксичного й стилістичного інваріантів повинно базуватися на пошуку спільності семантики (план змісту) та граматичної ознаки (план вираження) [8, с.19].

Структуру речення як інваріантну модель І. Огієнко подає так [7, с.150]:

Тобто інваріантною моделлю речення української мови є
(Adj) S_{N₁} + (Adv) P₁ + (Adj) N_{2,6}⁷
напр.: *Догідна мить ... рідко йде сама до рук* (А. Содомора).

У сучасному мовознавстві, як зазначає О. Леута, превалює розуміння моделі речення як абстрактного зразка, що поєднує в собі достатню кількість ознак, які уможливають побудову речень за такими моделями [4, с.102]. В основу своєї теорії визначення моделей речення О. Леута кладе такі критерії: валентність дієслова (як «спеціалізованої частини мови для вираження

предиката» [4, с.103]), морфологічне вираження складників структури (моделі). Водночас мовознавець вказує на дискусійність таких синтаксичних особливостей української мови:

- 1) компресія двох чи більше пропозицій у синтаксично простому речення;
- 2) наявність детермінантів;
- 3) особливості семантики складників речень [4, с.105-106].

«У конкретних умовах мовлення реалізація мовної моделі речення зазнає найрізноманітніших видозмін, ускладнень, перетворень, зокрема редукції, зміни порядку слів, поширення елементами-модифікаторами тощо» [5, с.5]. Водночас визначення формально-синтаксичних моделей речень у розрізі питання порядку слів дасть змогу зробити висновки про позицію предиката, другорядних членів речення відповідно до комунікативної структури.

Із моделі, яку запропонував І. Огієнко, помітно, що предикативність становить визначальну функцію у структурі речення. Згодом цю категорію аналізували і в семантико-синтаксичному, і в комунікативному аспектах: як граматичне втілення предикації (відношення між предикатом та його актантами) (А. Загнітко, О. Кульбабська, О. Дуброва); ознаку речення (І. Вихованець, М. Ляпон); як синтаксичну категорію (О. Ахманова, І. Вихованець, П. Лекант, А. Парфіненко); як властивість присудка (І. Вихованець, М. Ляпон); як обов'язковий суб'єктивний зміст у складі речення (В. Белошاپкова); як комунікативну надкатегорію (М. Мірченко).

Поряд із предикативністю реченню властива й модальність – «відношення змісту висловлення до дійсності як реальне чи ірреальне (можливе, необхідне та бажане)»; «ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого в пропозитивній частині висловлення (епістемічне, волітивне й аксіологічне суб'єктивно-модальні значення)» [3, с.67]. Одним із засобів вираження модальності є інтонація. І. Огієнко визначає так це поняття: «надзвичайно сильний допоміжний фактор у кожній мові, фактор, що без нього слово не може стати реченням. Тільки інтонація надає словам живого значення, сполучуючи їх у живе речення. Не може бути речення без інтонації, – це душа його; тільки інтонація робить речення «фразою» – живу зрозумілою цілісною частиною нашої мови» [7, с.160].

«Інтонація, – зазначає І. Огієнко, – впливає також на словолад у реченні, часто творячи інверсії. Але правдиве значення членів речення при таких словоладі завжди виразно зазначить інтонація» [7, с.172]. У тій же науковій розвідці мовознавець стверджує, що «поміж частинами речення й частинами мови найміцніший природний зв'язок, бо кожна частина мови має своє окреме й самостійне місце в реченні, цебто роллю синтаксичну» [7, с.152]. Таким чином, мовознавець перебуває доволі ствердно в парадигмі формально-граматичного розуміння речення, мислячи водночас категоріями комунікативного синтаксису.

Грамаітична кодифікація поняття «речення», виявлення його істотних синтаксичних ознак апіорі в спадщині І. Огієнка вибудовуються на прикладах, що мають прямиий порядок слів.

У сучасному мовознавстві питання порядку слів потребує глибшого дослідження з кількох причин. По-перше, українська мова належить до того типу мов, що мають довільний порядок слів, проте це не звільняє її від необхідності в синтаксичній організації речення керуватися темо-ремним членуванням та логіко-змістовим критерієм. Відтак свої кодифікації потребують поняття «прямиий порядок слів», «довільний порядок слів».

По-друге, аналіз та вивчення синтаксичних категорій, понять, явищ загалом прямо чи опосередковано торкаються питання позиції у реченнєвій структурі, граматичній взаємодії (семантичні зв'язки та відношення) з іншими реченнєвими елементами, стилістичної маркованості, спричиненої саме позиційним розташуванням тощо. Крім цього, комплексний розгляд питання про порядок слів у реченні української мови дає змогу чіткої відповіді на питання про синтаксичну роль тих компонентів речення, які мають дуальний зміст, тобто можуть одночасно відповідати на питання двох членів речення.

По-третє, стилістична парадигма української мови залежить від жанрово-стильової організації речення, тексту, а щодо художнього стилю, то у ньому визначальну роль має ідіолектність письма майстрів слова. Тобто не викликає жодного сумніву необхідність розгляду стилістичного аспекту порядку слів у реченні, чинників, що зумовлюють таке розташування (авторський задум, художні засоби тощо). На думку мовознавця, інверсія є звичайна («від переставлення словоскладу зовсім не затемнюється речення» [6, с.255]) й незвичайна («від такого переставлення зміст затемнюється й речення стає неясне» [6, с.255]). І. Огієнко вважає, що звичайна інверсія застосовується лише в художньому мовленні, натомість незвичайну інверсію варто викорінювати із мовлення.

У міркуваннях І. Огієнка простежується визнання недостатніх граматичних можливостей формально-граматичного підходу до трактування структури речення й є вказівка на необхідності залучення комунікативної парадигми (без називання терміна), порівн.: «завдання складні простого речення – навчити й показати, яке значення має кожне слово в реченні та з чим воно парується... при аналізі речення звичайно плутаємо засади граматичні з логічними...» [7, с.152-153] і «кожне речення вимовляємо з певним тоном, але вимовляємо так, що з самого тону нашої мови слухач переконують про наше ставлення до думки» [7, с.135-136].

Низку подібних питань вдалося розв'язати в комунікативній парадигмі. Розвиток сучасної української мови та становлення правописних норм, як слушно зауважує Н. Гуйванюк, спричинили зміни в пунктуації, перегляд установлених термінів. Відтак «інноваційні тенденції у використанні знаків пунктуації зумовлені особливостями текстових модифікацій речень, де вони наділені авторською модальністю й експресивністю, підпорядковані комунікативній меті мовця, його прагматичним інноваціям» [1, с.21].

Висновки. Беззаперечна заслуга І. Огієнка у тому, що йому вдалося визначити інваріантну модель речення української мови за функційними можливостями членів речення, а також у стилістичному обґрунтуванні інверсії. Функційно-граматична структура речень української мови має такі характеристики, як завершеність думки, певна інтонаційність, спричинена наміром мовця, прямий порядок слів (як нормативна ознака), закріпленість частин мови за певною синтаксичною роллю.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі питання про стилістичний аспект поняття «інверсія» у розрізі напрацювань І. Огієнка. Крім цього, важливим є виявлення взаємозв'язку між непрямим порядком слів та комунікативним наміром мовця.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст: вибр. праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

2. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
3. Доценко О.Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: монографія. Київ: Міленіум, 2006. 226 с.
4. Леута О.І. Модель речення: проблема виділення та кваліфікації. *Гуманітарні науки*. 2004. №2. С. 102-107.
5. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення: автореф. дис. ... д. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 36 с.
6. Огієнко І. Рідне слово: початкова граматики української літературної мови. Ч. 2. Морфологія й складня. Жовкля: Друкарня оо. Василян, 1937. 288 с.
7. Огієнко І. Складня української мови. Ч. 1: Вступ до складні. Жовкля 1935. 196 с.
8. Русанівський В.М. Поняття семантичного і стилістичного інваріанта. *Мовознавство*. 1981. № 3. С. 9-20.
9. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С.О. Караман та ін.; за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
10. Турко О. Порядок слів у реченні української мови як наскрізне синтаксичне поняття. *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження*: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження проф. Іларіона Слинька (Чернівці, 16-17 червня 2022 р.) / за ред. С.Т. Шабат-Савки. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 208-209.
11. Шмелева Т.В. О семантике структурной схемы предложения. *Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.* 1978. Т. 37. №4. С. 354-361.

References:

1. Huivaniuk, N.V. (2009). Slovo – Rechennia – Tekst [*Word – Sentence – Text*]: vybrani pratsi. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. [in Ukr.].
2. Huivaniuk, N.V. (1999). Formalno-semantychni spivvidnoshennia syntaksychnykh odynyt [Formal-semantic relations of syntactic units]. Chernivtsi: Ruta. [in Ukr.].
3. Dotsenko, O.L. (2006). Semantyko-prahmatychni syntaksys: osoblyvosti vyrazhennia modalnosti [*Semantic-pragmatic syntax: features of modality expression*]: monohrafiia. Kyiv: Milenium. [in Ukr.].
4. Leuta, O.I. (2004). Model rechennia: problema vydilennia ta kvalifikatsii [The Model Sentence: The Problem of Highlighting and Qualification]. *Humanitarni nauky* [Humanities]. Vyp. 2. P. 102-107. [in Ukr.].
5. Mirchenko, M.V. (2002). *Syntaksychni katehorii rechennia* [Syntactic categories of sentences] [Synopsis of Doctor of Philological Sciences]. Instytut ukrainskoi movy NANU. [in Ukr.].
6. Ohienko, I. (1937). Ridne slovo: pochatkova hramatyka ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia y skladnia [*Native word: elementary grammar of the Ukrainian literary language. Part 2. Morphology and syntax*] (Ch. 2). Zhovkly: Drukarnia oo. Vasyliian. [in Ukr.].
7. Ohienko, I. (1935). Skladnia ukrainskoi movy: Vstup do skladni [*Syntax of the Ukrainian language: Introduction to syntax*] (Part 1). Zhovkly. [in Ukr.].
8. Rusanivskyi, V.M. (1981). Poniattia semantychnoho i stylistychnoho invariants [Concept of semantic and stylistic invariant]. *Movoznavstvo* [Linguistics]. Vyp. 3. S. 9-20. [in Ukr.].
9. Karaman, S.O. (Ed.) (2011). Suchasna ukrainska literaturna mova [*Modern Ukrainian literary language*]: navch. posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Litera LTD. [in Ukr.].
10. Turko, O. (2022). Poriadok sliv u rechenni ukrainskoi movy yak naskrizne syntaksychno poniattia [The order of words in a sentence of the Ukrainian language

- as an end-to-end syntactic concept]. *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 110-richchiu vid dnia narodzhennia prof. Ilariona Slynka (Chernivtsi, 16-17 chervnia 2022)* [Current problems of syntax: current state and prospects of research: materials of the International scientific conference dedicated to the 110th anniversary of the birth of prof. Hilariona Slynka (Chernivtsi, June 16-17, 2022)] (p. 208-209). Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. [in Ukr.].
11. Shmeleva, T.V. (1978). O semantike strukturnoi skhemy predlozheniia [On the semantics of the structural diagram of a sentence]. [Proceedings of the USSR Academy of Sciences. Series literature and language]. Vyp. 37 (4). S. 354-361. [in Rus.].

Olha Turko

FUNCTIONAL-GRAMMATICAL ASPECT OF THE SENTENCE STRUCTURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE LINGUISTIC HERITAGE OF IVAN OHIIENKO

The article is devoted to the analysis of the sentence structure in the functional-grammatical aspect based on the scientific works of Ivan Ohiienko devoted to syntax (complex is a term from the works of a linguist). The main characteristics of the sentence – the completeness of the thought, the presence of intonation, word order, the fixation of parts of speech for a certain syntactic role – are examined. The sentence structure is described as an invariant model in relation to the modern interpretation of the concept “sentence model”. It is proved that the predicate is the determinant in the structure of the sentence. An analysis of predicativeness in formal-grammatical, semantic-syntactic and communicative paradigms is carried out.

Based on the research of I. Ohiienko, it was found out that the sentence expresses the speaker’s attitude to reality. Later, this process will be called «modality». One of the means of expressing modality is intonation, which a linguist speaks of as a relevant sentence characteristic without which the functioning of a sentence is not possible. Intonation determines the order of words in a sentence. The analysis of word order as an end-to-end syntactic concept will make it possible to find out the peculiarities of the composition of sentences of the Ukrainian language according to thematic-rhematic division and the logical-content criterion; the syntactic role of those components of the sentence that have a dual meaning, that is, they can simultaneously answer the questions of two members of the sentence; stylistic aspect of direct and inverted word order.

It has been established that in the linguistic views of I. Ohiienko there is a recognition of the insufficient grammatical possibilities of the formal-grammatical approach to the interpretation of the sentence structure, and, at the same time, there is an indication of the need to involve a communicative paradigm (of course, without terminology). It was this approach of the linguist that contributed to laying the foundations of coreference of language units, i.e. the relationship between linguistic means denoting the same object, its properties or situation in general. Furthermore, there is such a concept as «intentions of the speaker». Prospects for further research can be seen in the analysis of the question of the stylistic aspect of the concept of «inversion» in the context of the works of I. Ohiienko. In addition, it is important to identify the relationship between the indirect word order and the communicative intention of the speaker.

Key words: functional-grammatical aspect of the sentence, intonation, communicative paradigm, sentence structure, predicate.

Отримано: 8.11.2023 р.